

LES «RELACIONS» DE XAVIER BENGUEREL

per Montserrat Bacardí

L'any 1974, quan ja en feia més de vint que havia regrestat de Santiago de Xile, Xavier Benguerel va donar a conèixer el seu primer lliurament de versions de poesia: *Xavier Benguerel es confessa de les seves relacions amb La Fontaine, Edgar Allan Poe, Paul Valéry, Pablo Neruda*. Algunes —revisades ara— havien sortit a la llum els anys quaranta a l'exili, a «Germanor»; i, el 1969, a Barcelona, la traducció dels sis primers llibres de les *Faules* de La Fontaine. En les *Memòries 1905-1940* dóna notícia de l'existència d'una versió anterior, perduda a l'últim, de poesia simbolista, en la qual treballava en el periple del confinament francès.¹ Cinc anys més tard, el 1979, publicà *Els altres*: una mostra de traduccions de Poe, Baudelaire, Mallarmé, Rimbaud i Valéry. Després vingueren les de *La jove parca* (1980), *El corb i altres poemes / Filosofia de la composició* (1982), *El cementiri marí i altres poemes* (1984), *Fables / Faules. Tots dotze llibres* (1984), *Les flors del mal* (1985) i *Narcís* (1986). Les dates són prou eloqüents: la labor de Benguerel com a torsimany, tenaç i ininterrompuda, es va divulgar amb molta demora.

Relacions (que va sofrir, a més, una distribució irregular²) s'estructura en cinc parts: una «Declaració de principis» i un capítol per a cada un dels autors triats que, al seu torn, conté un assaig i les versions poètiques. A *Els altres*, en canvi, uns «Antecedents» succints, que no aporten novetats substancials respecte de *Relacions*, encapçalen el conjunt de poemes traduïts. Si bé Benguerel fa notar, amb la seva modèstia característica, que «No escric aquestes notes amb cap mena d'intenció crítica»,³ insinuen, com assenyala Domènec Guansé en el pròleg de *Relacions*, «un art de traduir».⁴ Nosaltres volem aprofitar-nos-hi.

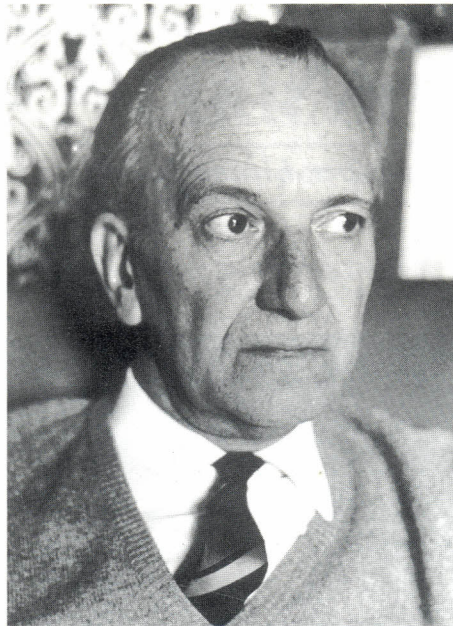
Potser cal remarcar de primer que es tracta d'unes reflexions en què l'ombra del novel·lista és molt perceptible. Bona part de cada un dels capítols és dedicada a relatar la gènesi —antecedents, mòbils, circumstàncies...— del seu interès per cada autor: de vegades hem de recular a la infància, com en el cas de La Fontaine; d'altres, a la joventut, com s'esdevé amb Valéry, i d'altres

vegades a la maduresa: Poe i Neruda. Benguerel no renuncia tampoc a oferir-nos retrats físics i morals dels seus poetes, sovint a partir d'anècdotes, fets curiosos, detalls il·lustratius que palesen el judici del traductor. Per bé que primer, és clar, va ser lector, un lector àvid i persistent, que passa de l'«admiració» (pàgs. 23 i 106) i del «fervor» (pàg. 41) a l'«enveja» (pàgs. 23 i 106) i fins al «rancor» (pàg. 106), sense negligir el «respecte» i el «temor» (pàg. 111) que a voltes provoquen els «grans».⁵ Amb tot, la translació d'una llengua estrangera a la llengua pròpia, segons conta a les memòries, se li va presentar d'una manera instintiva: a Perpinyà, el 1926, després d'haver adquirit un exemplar de *Choix de poésies de Paul Verlaine*.⁶ I ja no va deixar d'ensinistrar-s'hi mai més. Amb molts «remordiments», això sí, com si es tractés d'autèntiques «incursions de pirata» (pàg. 23) en terra aliena. En moments de defallença, però, la necessitat d'aprofundir en la llengua pròpia, l'«amor a l'idioma» (pàg. 28), l'obligaven a perseverar, considerant, fet i fet, un consell proverbial respecte dels beneficis de la traducció: «Traduïa pacientment, apassionadament, ara un vers, ara l'altre, sobretot per tal de sentir-me cada dia més aplomat en l'ús del meu idioma...»⁷ Aquesta idea tan modesta de l'ofici del traductor, equiparable a una exercitació escolar —d'una certa altura, no cal dir-ho—, el va dur a estimar poetes «difícils»: amarar-se'n primer i mirar d'interpretar-los després li exigia ampliar el potencial expressiu: «Traduir aquest poeta [Valéry] va produir-me d'immediat la confortable sensació d'entrar a posseir un vocabulari i fins i tot un idioma summament superior al que jo solia manipular» (pàg. 109).⁸ En part, deixava de ser ell, l'escriptor Xavier Benguerel, amb el seu estil peculiar, per a convertir-se en un La Fontaine, un Poe, un Valéry, un Neruda... catalans. La traducció, en definitiva, el transcendia.

Al costat d'aquests mòbils de primer ordre que l'impel·lien a apropiarse d'obres alienes, l'autor no deixa d'indicar-ne altres, si es vol més circumstancials, però així mateix valuosos. El primer, formulat ja a la «Declaració de

principis», és el que ell en diu «fer bona lletra»: traduir, abans de la guerra, implicava «inqüestionables mires polítiques» (pàg. 27) que es concretaven en el treball de reforçament i consolidació de l'idioma en tots els àmbits, i, per tant, també en el de l'empelt de literatura estrangera.⁹ Més endavant, els primers mesos d'exili va revisar un projecte de versions dels «meus quatre simbolistes» emprès abans de la contesa: «Urgia defensar-se d'un present aclaparador i sense perspectives» (pàg. 116). Afliccions d'indole semblant van contribuir a fer que provés de fer-se seu «El corb» el 1944, a Santiago de Xile: «Edgar Allan Poe (...) era encara la no-guerra, el no-camp de concentració, el no-bombardeig de ciutats indefenses, el no-èxode, la comoditat de sentir-se intemporal» (pàgs. 89-90).

No obstant aquest conjunt d'incentius, Benguerel no s'enganya: si com a novel·lista experimenta la insuficiència dels materials amb què se les heu, com a intèrpret parteix de la base que la traducció d'un gran poema és impossible. Es tracta, per principi, d'una tasca «absurda, petulant, feixuga, descoratjadora» (pàg. 54). «Traduir és robar» (pàg. 23), per més que el lladre maldi per rescabalar el propietari. En el decurs del furt, però, amb independència de la qualitat del treball, el traductor gaudeix d'«excepcionals moments d'una comunicació tan fonda, tan singularment intensa, que t'adones que has aconseguit d'arribar al moll del poema» (pàg. 26). De la mateixa manera que el pillard ha de conèixer l'indret que pensa saquejar, el traductor, primer de tot, ha de ser un lector bregat. I després, és evident, com més domini els recursos expressius de la llengua pròpia, millor. Així i tot, Benguerel aplica a aquesta maniobra la cèlebre sentència de Valéry: «Un poema s'interromp, no s'acaba; una traducció, també» (pàg. 117). La qual cosa, entesa amb rigor, implica «un indefallent afany de superació» (pàg. 118) i grans dosis de modèstia, d'humilitat, a fi i efecte de «servir, no de servir-se de l'obra d'altri» (pàg. 27). Un darrer requisit sembla encara necessari per a arrodonir el perfil del torsimany òptim: la «identificació tant com amb l'espirit amb l'estil de

Xavier Benguerel va practicar amb exigència i eficàcia l'exercici, acceptat com a dur, de la traducció.

l'obra sotmesa a la traducció» (pàg. 28);¹⁰ l'afinitat amb l'escriptor que trasllada ha de permetre-li, en suma, convertir-se en el seu èmul.

Per a aconseguir-ho Benguerel se serveix d'un mètode curiós, una teoria tal vegada d'escassa volada intel·lectual, que exposa a partir d'un símil tèxtil —i que, inevitablement, ens fa pensar en la famosa comparació de Cervantes,¹¹ ni que sigui per contradir-la: «la teoria de l'ordidor»: així com per a l'anàlisi d'una tela cal destriar l'ordit de la trama, les passades de l'un i de l'altra a fi d'obtenir el dibuix de la roba, per a la traducció de poesia cal «destriar minuciosament el teixit del poema,¹² no adoptant una retòrica uniforme sinó buscant per a cada poema la que poseis les orgàniques propietats de la pell, la que més s'ajustés per necessitat, per naturalesa, al seu principi, a la seva essència» (pàg. 25). La traducció literària —i la no literària— no pot basar-se en la mecànica de buscar l'equivalència exacta per a cada paraula o per a cada frase. Cal transferir el discurs sencer, la seva idiosincràsia, el seu estil particular; la qual cosa sovint fa impossible una translació literal, mot a mot, com ja advertia Horaci fa uns quants segles. Per a Benguerel, «cal cometre obertament un indispensable pecat d'orgull» (pàg. 52): hem de poder llegir La Fontaine, Poe, Valéry o Neruda com si haguessin escrit en català, amb tots els trets característics —sintaxi, modismes, locucions...— de la llengua d'arribada. Més encara, el traductor ha de dur a terme un procés de «descalc» i fins d'«adaptació» (pàg. 55), si ho creu oportú.¹³

Valent-nos de la terminologia de Joaquim Mallafrè, hem de concloure que Benguerel aposta per un model de traducció literària «artística» (o «substitutiva») —enfront de la traducció «didàctica» (o «subsidiària»).¹⁴ Així doncs, no resulta estrany que es mostri partidari, amb una contundència inusual, de la traducció de poesia en vers, preservant el ritme i la rima. Les versions prosificades constitueixen una «heretgia» que atempta contra l'essència mateixa de l'objecte artístic (presuposa que és possible separar el significat del significat) i, per tant, contra l'exactitud de la interpretació: «Una

traducció vers=vers, mantenint ritme i rima, és possible (per a mi, aconsellable si no indispensable) perquè participa d'ídèntica naturalesa que la de l'original: compenetració amb els discutits (...) conceptes de fons i forma...» Per damunt de tot, cal salvaguardar aquesta unitat, i després, en segon terme, les «personals formes d'expressió de l'autor», sempre «modificables» (pàg. 81) per un intèrpret respectuós, destre i exigent.

Aquest concepte de traducció —ben proper a la creació mateixa— el duu a relacionar la seva prolongada activitat com a torsimany amb la seva flaca poètica estroncada, a preguntar-se fins a quin punt el contacte assidu amb la magnificència dels versos de Poe o de Valéry va contribuir a fer que se sentís «disminuït en la meua capacitat creadora, engegat, pobre, reduït al silenci» (pàg. 118). En qualsevol cas, en la dèria d'ensenyorir-se de l'obra dels altres, cal veure-hi una mena de subterfugi per a desplegar uns dots, un «ofici»¹⁵ que no li hauria servit, tanmateix, per a assolir l'autèntic «alè secret» de les creacions majors: «Traduir, en el meu cas, pot haver estat una astuta fórmula, un derivatiu que m'ha permès de participar activament en importants obres alienes (...) com si es tractés gairebé d'obres meves» (pàg. 119). Em sembla que no cal subratllar gaire ni la coneixença de les pròpies aptituds que un tal plantejament implica ni la lliçó d'humilitat que se'n desprèn.

No va treballar debades. Domènec Guansé deia que «les traduccions en les quals consumí dies i més dies repercu-

tiren en la qualitat de la seva prosa, que esdevingué més tensa, més diamantina».¹⁶ Això, és clar, deixant de banda el més important: la vàlua de les versions, que van merèixer, entre molts altres, l'elogi de Salvador Espriu: «rotund, sense cap reserva, entusiàstic i sinceríssim».¹⁷ En fi, un llegat copiós i fèrtil.

1. Xavier Benguerel, *Memòries 1905-1940*, Barcelona, Alfaguara, 1971, pàgs. 183-184, 315 i 359.
2. Segons que ho reporta Lluís Busquets i Grabulosa, en donar compte de la correspondència amb Miquel Martí i Pol, a *Xavier Benguerel, la màscara i el mirall*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, pàg. 197.
3. Xavier Benguerel, *Els altres*, Barcelona, Planeta, 1979, pàg. 25.
4. Xavier Benguerel, *Relacions*, Barcelona, Selecta, 1974, pàg. 20.
5. «Havia deixat d'escriure versos. Els "grans" m'acovardien, em desmoralitzaven» (*Memòries 1905-1940*, op. cit., pàg. 205).
6. «El primer poema, *Nevermore*, s'iniciava amb aquesta melangiosa interrogació: *Souvenir, souvenir, que me veux-tu?* Vaig tombar el cap com si algú m'interrogués servint-se de la meua pròpia veu. "Record, record, què vols de mi"» (*Ibidem*, pàg. 153).
7. *Memòria d'un exili: Xile 1940-1952*, Barcelona, Edicions 62, 1982, pàg. 74. I, referint-se a una altra època, a finals dels anys vint: «Començar de bell nou. D'acord. (...) I practicar un aprenentatge feroç i humil que em portés a considerar què han fet els altres, sobretot com ho han fet. (...) Va ser a partir d'aleshores que em vaig dedicar a traduir amb rigor, amb disciplina» (*Memòries 1905-1940*, op. cit., pàgs. 180-181).
8. Expressa la mateixa idea a *Memòria d'un exili: Xile 1940-1952*, op. cit., pàgs. 152-153.
9. «Per a qualsevol que considerés la importància que té per a una literatura que el seu vehicle d'expressió aconseguixi la suma de concisió i bellesa que reuneix un llenguatge com el de Paul Valéry, no és sorprenent que es mereixés a traduir-lo» (*Memòries 1905-1940*, op. cit., pàg. 224).
10. Un escriptor tan proper a Xavier Benguerel com Joan Sales —si més no, en una època determinada— jutja, a la «Nota dels editors catalans» que encapçala la seva versió d'*Els germans Karamàzov*, de 1961, com a exigència inexcusable del traductor que «s'identifiqués amb l'esperit i l'estil de l'obra» (Fiódor Dostoievski, *Els germans Karamàzov*, Barcelona, Club editor, 1990, pàg. 8).
11. Recordem que en el capítol 62 de la segona part del *Quixot* l'«hidalgo» afirma: «*El traduir de una lengua a otra, como no sea de las reinas de las lenguas, griega y latina, es como quien mira los tapices flamencos por el revés, que aunque se veen las figuras, son llenas de hilos que las oscurecen, y no se veen con la lisura y tez de la haz*» (Miguel de Cervantes, *Don Quijote de la Mancha*, Barcelona, Planeta, 1980, pàg. 1027).
12. «Destriar el fons i la forma del poema», escriu a *Memòries 1905-1940*, op. cit., pàg. 181.
13. Ho exemplifica de la manera següent: «En "Le vieillard et l'âne" vaig permetre'm de canviar la nacionalitat de l'ase-protagonista de la faula, convençut que La Fontaine ho acceptaria de bon grat» (pàg. 55).
14. Joaquim Mallafrè, *Llengua de tribu i llengua de polis: bases d'una traducció literària*, Barcelona, Quaderns Crema, 1991, pàgs. 101-111.
15. Vegeu la lloança que fa d'aquesta noció a «Últimes paraules», *Memòries 1905-1940*, op. cit., pàgs. 407-411.
16. Domènec Guansé, *Abans d'ara*, Barcelona, Aymà, 1966, pàg. 219.
17. Lluís Busquets i Grabulosa, op. cit., pàg. 101.